KLAS BORELL

NÄR MICHELS OLIGARKILAG KOM TILL SVERIGE

Debatten om partiliv och demokratisering 1911–1920

Inledning

Om sociologers inflytande skulle bedömas efter hur många levnadsteckningar de blivit föremål för, skulle vi få en uppenbart snedvriden bild av Robert Michels betydelse för modernare samhällsvetenskap. Fascinationen inför Michels intellektuella biografi gäller heller inte så mycket Michels som nyskapande teoretiker utan snarare den exceptionella kopplingen mellan liv och verk. När historiker och idéhistoriker som Hughes (1958) och Mitzman (1973), statsvetare som Linz (1968) och Röhrich (1972) och sociologer som Beetham (1977a, 1977b, 1981) och Scaff (1981) analyserar Michels magnum opus *Zur Soziologie des Parteiwesens in der Modernen Demokratie* (1911. Svensk översättning *Organisationer och demokrati*, 1983) söker de alla koppla det sammansatta och ofta disharmoniska i detta verk till det politiska och vetenskapliga *uppbrott* författaren befann sig i under dess tillkomst.

När Michels påbörjade sina partisociologiska studier[1] dominerade framför allt en fråga; hur kommer det sig att socialistiska partier, där kampen mot oligarki – d.v.s. fåtalsvälde – ges en programmatisk förstahandsrang, själva drabbas av och övermannas av oligarkiska tendenser? Frågan hade en stark anknytning till Michels egna

[1] Michels partisociologiska studier inleds med en artikel om italiensk arbetarrörelse i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (1906).

politiska erfarenheter som syndikalistisk oppositionsman inom tysk socialdemokrati (se t.ex. Röhrich 1972). Som sådan hade han kritiserat vad han uppfattade som rörelsens autokratiska ledarskap och kontrasterat detta mot de syndikalistiska idealen om organisatorisk autonomi och direkt, oförmedlad demokrati. Det svar Michels kom att ge på frågan innebar emellertid ett bokslut också över syndikalismen; syndikalismen utgör inget undantag från den »järnhårda» lag som ger upphov till fåvälde i alla slags organisationer, den bara *beslöjar* detta sociologiska faktum (se t.ex. Michels 1911:343). Också vetenskapligt befann sig Michels under arbetet på *Zur Soziologie des Parteiwesens* i ett uppbrott. Max Weber utövade initialt ett betydande inflytande över Michels; redan i det förslag till forskningsprogram Weber publicerade 1905 för studiet av det moderna politiska partiet, anges åtskilliga av de strukturella faktorer Michels senare kom att ta fasta på. När ett partis numerär och uppgifter växer, försvåras – av rent mekaniska skäl – partimedlemmarnas möjligheter att utöva effektiv verksamhetskontroll. Detta underläge förstärks som en följd av de konkurrensförhållanden den allmänna rösträtten öppnar. Kampen om väljarna nödvändiggör professionella politiker, specialiserade partistaber och disciplinerade partiaktivister. I denna byråkratiseringsprocess tenderar medlemmarnas kontrollerande funktion att bli närmast fiktiv (Michels 1911. Jämför Weber 1905). På en konkurrerande nivå färgas samtidigt Michels verk av ett betydande intellektuellt inflytande från italienska elitteoretiker som Gaetano Mosca och Vilfredo Pareto. Här upphör oligarkilagen att vara ett bidrag till den partisociologi Michels i förordet till den första tyska utgåvan betecknar som »einem neuen Zweig der Wissenschaft» (Michels 1911:ix); de partisociologiska analyserna används närmast för att illustrera det klassiskt elitteoretiska temat om eliters cykliska uppgång och fall. Med ett sådant ahistoriskt perspektiv, så främmande för Weber, gavs inget utrymme att se den representativa demokratin som en historiskt unik företeelse.[2] Modern parlamentarisk demokrati reduceras till en kuliss och Michels hade därmed övergått till den demokrati-

[2] För en översiktlig diskussion om skillnaderna mellan Webers och de italienska elitteoretikernas analys av parlamentarisk demokrati, se Borell 1987.

kritik som senare skulle få honom att betrakta oligarkilagen som den vetenskapliga motsvarigheten till Mussolinis praktiskt politiska erfarenheter (se t.ex. Michels 1930:222).

Det sammansatta, ofta inkonsistenta draget i Michels bok lämnar utrymme för vitt skilda läsarter. Det är sådana varierande receptioner som här står i centrum för intresset: avsikten med denna artikel är att undersöka mottagandet av oligarkilagen i 1910-talets Sverige för att därigenom spegla något av den politiska och samhällsvetenskapliga debatt som då fördes om modernt partiliv och demokratisering.

1910-talets unghöger och vänstersocialdemokrater

1910-talet är de avgörande rösträttsreformernas tid och markerar genombrottet för det moderna partiväsendet. 1911 genomfördes det första proportionella valet till riksdagens andra kammare och när 1918 års rösträttsproposition bifölls hade den s.k. personlighetsprincipen definitivt slagits fast. I praktiken innebar det att den efter inkomst och förmögenhet graderade rösträtten i kommunalvalen avskaffades och att första kammarens ledamöter inte längre utsågs indirekt genom landstingen och de större städernas stadsfullmäktige. Det Socialdemokratiska Arbetarpartiet (SAP) – som tillsammans med liberalerna utgjorde huvudkraften i rösträttsrörelsen – lyckades snabbt rätta verksamheten efter dessa nya politiska möjligheter. Partiets förutsättningar var också goda. SAP var redan vid grundandet 1889 det första svenska *rikspartiet*, d.v.s. till skillnad från andra samtida partier inte främst en fraktion av samverkande riksdagsmän. Från och med 1911 års valrörelse anpassades successivt partiorganisationen till den parlamentariska arenan och till behovet av att kunna mobilisera landets väljare. En tidigare starkt decentraliserad organisation centraliserades och skräddarsyddes efter valkretsindelningen (Gidlund 1989; Gröning 1988), pionjärårens agitatorer ersattes med ombudsmän (Johannesson 1996) och politik och taktik modifierades för att möjliggöra politiska allianser med liberalerna. Kursomläggningen genomdrevs i ett starkt polariserat politiskt och socialt klimat. 1910-talet är inte bara den sista etappen i rösträttskampen; under detta decennium utspelades också – i

skuggan av världskrig och revolution – striden om svensk militär upprustning, med 1914 års Borggårdskris som kulmen, och 1917 års spontana protester mot stigande livsmedelspriser och livsmedelsransonering.

Det var *ytterligheterna* i 1910-talets debatt om partiliv och demokratisering som kom att ta Michels bok i bruk. Det handlar för det första om unghögern, en extremt konservativ idérörelse. Kritisk mot vad man uppfattade som riksdagshögerns resignation inför växande arbetarrörelse och rösträttsreformer, sökte unghögern formulera den »kämpande konservatism» som skulle kunna föra Sverige från »klassegoism» och »partisplittring» till nationell samling. För det andra fann också vänsteroppositionen inom socialdemokratin ett referensmaterial i Michels oligarkilag. Vänsterflygelns kritik mot Branting och majoriteten inom partiledningen rörde den omorientering partiet genomförde för att säkra en parlamentarisk maktposition. Kritiken riktades bland annat mot vad som uppfattades som ministersocialistiska tendenser, d.v.s. partiledningen kritiserades för att riskera den socialdemokratiska rörelsens idéinnehåll och självständighet i utbyte mot regeringssamverkan och andra kompromisser med liberalerna. Men kritiken handlade inte minst – särskilt efter vänsterns nederlag på SAP:s kongress 1914 – om intern »avdemokratisering» och »munkorgsanda».

Genom att undersöka receptionen av Michels ges emellertid inte bara förutsättningar att spegla delar av 1910-talets politiska demokratidebatt utan också möjligheter att komplettera bilden av 1910-talets samhällsvetenskap och framför allt av relationerna mellan samhällsvetenskap och politik. För den akademiska unghögern var kritiken mot det moderna partilivet och den moderna demokratin lika mycket en politisk som vetenskaplig uppgift och inom socialdemokratin framkallade vänsterns försök att knyta an till Michels en intressant motreaktion, nämligen sociologen och nationalekonomen Gustaf Steffens försök att lägga en »vetenskaplig grund» för arbetarrörelsens demokratidebatt. Genom bland annat dessa debattinlägg, riktade samtidigt mot Michels och vänstersocialdemokraterna, blev Steffen något av en katalysator för de interna socialdemokratiska partistriderna.

Unghögern och Michels

När filosofen Efraim Liljequist för första gången introducerade Michels *Zur Soziologie des Parteiwesens* för det ledande unghögerorganet *Det Nya Sveriges* läsekrets, gjordes det med hänvisning till verkets relevans för en redan etablerad radikalkonservativ demokratikritik:

> Lika obekväm som förf:s undersökning lär bli för de demokratiska rörelsernas olika större eller mindre småpåfvar, lika välkommen borde den vara för alla dem, som i nämnda rörelsers urartning se en hotande fara för kultur och samhällslif [...] (Liljequist 1911:331).

Men vad var det i Michels arbete som attraherade unghögern? Hur införlivades den »järnhårda oligarkilagen» i unghögerns konservatism?

Frågan kompliceras naturligtvis av att unghögern aldrig utgjorde någon sammanhållen politisk rörelse med ett formellt antaget program. Det är sålunda betecknande att när Adrian Molin som redaktör för *Det Nya Sverige* söker sammanfatta rörelsens positioner väljer att presentera »de ledande och stridande *personligheterna*» (Molin 1912:409. Kursiv i originalet). Flera av dessa var visserligen knutna till den etablerade högern – statsvetaren Rudolf Kjellén var t.ex. verksam som högerriksdagsman under olika perioder – men det vore ett misstag att se unghögern som bara en falang inom den gamla högern; som tidigare påpekats kan unghögern uppfattas som en reaktion också mot en äldre, mer lågmäld konservatism (se t.ex. Björck 1946; Elvander 1956, 1961).

Ledmotivet för unghögern är *nationalismen* och det är med utgångspunkt från det uppfattade »nationella intresset» som dess företrädare från olika infallsvinklar går till rätta med de krafter som anses undergräva nationens kraft: den moderna parlamentarismen och partisystemet, liberalism och socialism, individualism och gruppegoism. Den långt drivna analogin mellan nationer och biologiska organismer som utvecklades av Kjellén illustrerar den starka idémässiga kopplingen mellan nation och politik.

Om biologiska organismer är sammanflätade med varandra i en ömsesidig och skoningslös kamp om tillvaron, gäller detta enligt

Kjellén också för nationerna där kriget är det yttersta »utvecklingsredskap, hvarigenom historien sorterar ut lifsdugliga nationer som torra kvistar på trädet» (Kjellén 1915:32). Den biologiska överlevnadskampen är driftsbunden, står bortom gott och ont. På ett liknande sätt förhåller det sig för Kjellén med nationernas kamp. De är en gång för alla utlämnade åt inbördes konflikter och nationsintresset kan under sådana förhållanden bara utgöra sin egen måttstock. Nationen som företeelse tenderar därmed att framträda som ett slags »sinnligt-förnuftigt väsen med accenten på den sinnliga sidan» (Kjellén 1914:175).

Resonemanget bildar ett viktigt fundament för Kjelléns antimodernism och antiliberalism. Som Elvander (1956:24) påpekar, leder organismanalogin, konsekvent tillämpad, till »föreställningen att den överindividuella organismen har en egen vilja och egna intressen som måste ges företräde framför de enskilda individernas intressen». Nationsintresset ligger för Kjellén förborgat i det historiska samhället, i det konstant gemensamma intresse som förbinder gångna och kommande generationer (se t.ex. Kjellén 1914, 1915). Vad socialister och liberaler talar om som *folkvilja* blir därmed endast ett tillfälligt sken, ett »tidsandans skum» uppiskat av primitiva klassintressen och partiagitation. Den *verkliga* folksjälens botten, det eviga folkets »rashemlighet», går i dagen bara under kritiska skeden; för Kjellén var 1912 års pansarbåtsinsamling en av dessa sällsynta uppströmmar ur den dolda folksjälen, medan vänsterframgångarna i valet året dessförinnan illustrerade det konkreta folkets godtrogenhet och mottaglighet för smicker (Kjellén 1915:224–246).

Den landsskadliga oligarkin

Michels *Zur Soziologie des Parteiwesens* används för att underbygga unghögerns argumentation *mot* fortsatta rösträttsreformer och *för* ett mer »kvalificerat» sätt att utröna det »sanna» folkets, d.v.s. nationens vilja.

Michels tas primärt i anspråk för att avslöja den moderna demokratin som »nutidslögn». Med hjälp av ett »ofantligt bevismaterial från de senaste decennierna», skriver t.ex. historikern Karl Hilde-

brand (1911:446), har Michels visat att ett i sann mening demokratiskt styrelsesätt inte kan förverkligas helt enkelt därför att ett sådant är en »chimär» Massan *förleds* att tro att den bestämmer över landets framtid, när i själva verket varje demokratiskt parti utvecklas i oligarkisk riktning där ett »fåtal inom partiet uppgör program och tager ledningen». Nationalekonomen och den blivande högerledaren Gösta Bagge (1912:65–66), som under 1910-talet stod unghögern nära, framhåller på liknande sätt Michels arbete som en demaskering av myten om »den politiska jämlikheten, demokratien, massornas herravälde». Genom ett »väl sofradt och synnerligen övertygande material» visar Michels, enligt Bagge, »huru den suveräna massan är fullkomligt ur stånd att självständigt på direkt väg fatta ens de nödvändigaste beslut, att den af rent mekaniska och tekniska orsaker icke kan uträtta något utan organisation och att massans organisation ovillkorligen medför uppkomsten av oligarki i den ena eller andra formen» (jämför Hjärne 1914).

De partistrider som det nya valsättet och den utvidgade rösträtten satt i system, framtvingar det väloljade »maskineriet», »de grofva reklammedlen» (Molin 1915:571) och en förment folklig demagogi (Hjärne 1914:8). Denna process är obeveklig; den tar sin början i vänsterpartierna men också högern riskerar att dras in i »maskineringsprocessen» (Molin 1915:571). Under sådana konkurrensförhållanden kan utövandet av politik inte längre vila på ett ideellt intresse; det »väldiga maskineri, som demokratiens organisering nödvändiggör» frammanar och förutsätter allt mera en särskild »klass av yrkespolitiker» som »kunna göra anspråk på och genomdrifva belöningar för detta sitt arbete [...]» (Bagge 1912:70). Så här långt sammanfaller unghögerns kritik mot det moderna partilivet i viktiga avseenden med Michels. Men skillnaden är samtidigt väsentlig. För Michels var uppkomsten av partioligarkier ett *demokratiskt* problem, för unghögern ett *nationellt*; uppkomsten av partioligarkier ses, som Hildebrand (1911:446) uttrycker det, som »landsskadlig». »Så småningom», skriver Bagge (1912:71), »kommer allt flera av samhällets frågor att betraktas från synpunkten, huru de bäst skola utnyttjas i partiets tjänst under dess strid om makten [...]» Partikonkurrensen skymmer och avleder därmed nationsintresset och befordrar klass- och gruppintressen. Den liberala de-

mokratin innebär visserligen alltid en fiktion, en faktisk »abdikation av makten till de betroddes förmån» (Hjärne 1914:9), men med det moderna partisystemet och en ständigt utvidgad rösträtt tvingas partierna ändå att ta hänsyn till särintressen och tillfällighetsopinioner:

> Partiet få, mer än det tror, följa den sakkunniga ledningen, men denna nödgas å andra sidan af hänsyn till sammanhållningen och nyrekryteringen upptaga på programmet 'sant folkliga' krav samt lägga partiets politik på en bredare och i vissa afseenden lägre nivå, än hvad som vore ur rikssynpunkt önskvärdt. (Hildebrand 1918:268).

Den nationalistiskt motiverade kritiken mot det moderna partiväsendet var samstämmig inom unghögern (jämför Molin 1912:419). Man var dessutom enig om att »folkviljan», definierad som det abstrakta snarare än det konkreta folkets vilja, inte kunde översättas i »valsedelsmajoriteter» (Hjärne 1914:9) eller utrönas »såsom resultatet af ett räkneproblem» (Hildebrand 1911:447). Men någon enighet om *hur* nationsintresset skulle ges utrymme fanns dock inte. Hos de i detta sammanhang mer moderata, t.ex. Bagge, vars kritik mer riktades mot partisystemets och parlamentarismens »urartning» än mot demokratin som sådan, betonas framför allt betydelsen av att motstå rösträttsrörelsens krav på direkta val till första kammaren. En liknande tankegång framförs av Hildebrand (1918) i samband med debatten om 1918 års rösträttsproposition. Genom att bibehålla de indirekta valen till senaten, i kombination med en efter inkomst och förmögenhet graderad röstskala, skulle denna mer »kvalificerade» församling balansera andra kammarens reformsträvanden och axla ett nationellt ansvar. För Hildebrand var detta emellertid bara en första blygsam försvarslinje. Endast med hjälp av en korporativ intresserepresentation kunde nationens sammanhållning och kraftutveckling på längre sikt garanteras. Hildebrand föreställde sig ett klassval baserat på befolkningens uppdelning i fem kategorier, med bönderna – där tanken på riket som en helhet fortfarande ansågs vara »varm och stark» – som en kärngrupp. Hildebrand låg därmed nära de korporativa förslag om yrkes- eller klassrepresentation som bland andra Kjellén (se t.ex. Kjellén 1916) redan tidigare förespråkat och elaborerat i olika versioner. Med en

korporativ representation skulle den naturliga enheten och det ömsesidiga beroendet mellan samhällsgrupperna få en effektiv uttrycksform. Systemet skulle balansera, mildra eller rent av upplösa de sociala motsättningarna och det partiväsende som annars hotade att förbruka nationens kraft skulle visa sig bli överflödigt. Kvalitet – d.v.s. stats- och nationsintresset – sattes därmed i kvantitetens ställe, inte bara så att arbetarklassen hindrades att erhålla en i förhållande till dess numerär proportionell representation, utan också genom att de sociala grupper som ansågs ha särskilt robusta band till nationen – bönder och hantverkare – gavs en gynnad ställning.

Michels, vänstersocialdemokrater och Steffen

Sedan Hinke Berggren och de syndikalistiska ungsocialisterna uteslutits ur SAP 1908, utgjorde det socialdemokratiska ungdomsförbundet – de s.k. ungdemokraterna – kärnan i vänsteroppositionen. Denna opposition var långtifrån ideologiskt homogen. Det tycks framför allt ha varit motståndet mot regeringssamverkan med liberalerna som förenade den. Med en sådan »ministersocialism» skulle, enligt vänstern, partiets oberoende och framtida möjligheter att realisera socialismen undergrävas (se t.ex. Sandler 1911). Demokratidebatten inom arbetarrörelsen hade en stark anknytning till detta kritiktema. Vänsterfalangen kritiserade inte det parlamentariska arbetet som sådant och inte heller utsikterna att använda regeringsmakten som ett verktyg för socialismens genomförande; den var tvärtom angelägen att distansera sig från ungsocialisternas antiparlamentarism.[3] Kritiken riktades mot »överbetoningen» av det parlamentariska arbetet och mot vad man uppfattade som riksdagsgruppens tendens att bilda ett slags »parti inom partiet». Mot riksdagsgruppens strävanden att få utnyttja de nya parlamentariska möjligheterna till underhandling och kompromisser, argumenterade vänstern för partiets kontroll av det parlamentariska arbetet (se t.ex. Östberg 1990:272–302). Kraven på avrustning, republik och enkammarriksdag fick i detta sammanhang en särskild laddning. För vänstern handlade det om centrala principkrav som dessutom

[3] Se t.ex. artikeln »Parlamentarismens uppgifter i klasskampen», *Stormklockan* nr. 27, 1911.

fungerade som värdemätare på riksdagsgruppens opportunism; för Branting och andra parlamentariker var krav som dessa inte bara mer eller mindre sakligt felaktiga. De var dessutom uttryck för en förlegad demonstrationspolitik som riskerade att omintetgöra politiska uppgörelser och framsteg.

Denna debatt utvidgades successivt att gälla inte enbart riksdagsgruppens ställning utan partidemokratin i stort och den förebådade därmed allt mer partisprängningen 1917 då vänsteroppositionen bildade ett eget vänstersocialistiskt parti. Michels oligarkilag utgjorde här ett referensmaterial.

Michels »manande förkunnelse»

När Michels oligarkilag för första gången introducerades för unghögerpubliken gjordes det eftertryckligt; i *Det Nya Sverige* hade filosofen Efraim Liljequist presenterat Michels bok med hjälp av ett utförligt, allt igenom positivt referat. Den första introduktionen av Michels i socialdemokratins vänsterflygel gjordes med liknande kraft. Under rubriken »Demokrati och partiväsen» refererades Michels bok i tre långa artiklar i vänsterns huvudorgan *Stormklockan* av en av dess mest namnkunniga publicister, Carl Natanael Carlesson (1911a, 1911b, 1911c). I ett av sina memoarverk berättar Zeth Höglund (1956:35) att det var han som gjort Carlesson uppmärksam på Michels. Att Höglund – *Stormklockans* redaktör och ledare för det socialdemokratiska ungdomsförbundet – vände sig till just Carlesson var knappast en tillfällighet. Carlesson var väl förtrogen med den tyska arbetarrörelse Michels gjort till sitt studieobjekt i *Zur Soziologie des Parteiwesens* och dessutom bekant med tysk sociologi; han hade tidigare bl.a. översatt och bearbetat Werner Sombarts *Sozialismus und sociale Bewegung im neunzehnten Jahrhundert* (1897. Svensk översättning *Socialism och social rörelse*, 1911). En redaktionell ingress inför artikelserien[4] inskärpte det angelägna i Michels arbete. Visserligen, hävdas det i detta förord, är det möjligen så att Michels bok på någon punkt »alltför starkt stryka under vissa avigsidor inom arbetarrörelsen», men den har »dock mycket

[4] *Stormklockan* nr. 47, 1911. Att Zeth Höglund författat denna ingress – som i stilen avviker från Carlessons – förefaller inte vara en orimlig gissning.

att lära oss». Det gäller för »socialdemokratins verkliga vänner» att se upp med de tendenser »vi känna från den statliga byråkratin» och som kan »förrycka det ursprungliga klart demokratiska draget i rörelsen och fördunkla våra strävandes idealitet [...]»

Carlessons detaljerade Michelsreferat uppmärksammar framför allt oligarkins betydelse för det interna partilivet, d.v.s. hur »allt finare funktionsuppdelning, funktionernas allt större anspråk på vissa kvalifikationer och viss utbildning» leder till uppkomsten av permanenta och allt mer oumbärliga funktionärsgrupper, vilka så småningom »intar en maktställning gentemot massorna-uppdragsgivarne [...]» (Carlesson 1911a:2). Michels verk blir i Carlessons händer på detta sätt ett slags indirekt diagnos på det demokratiska tillståndet inom svensk socialdemokrati (och ett samtidigt rättfärdiggörande av vänsterns kritik mot partiledningen och riksdagsgruppen). Denna användning av Michels blir särskilt tydlig när Carlesson (1911a, 1911b) starkt betonar Michels diskussioner om de socialdemokratiska parlamentsfraktionernas tendenser att bilda oberoende instanser i förhållande till partikongressen och partiet. Den växande socialdemokratiska riksdagsrepresentationen utgör, enligt Carlesson, visserligen ett omistligt politiskt framsteg för en rörelse som slagit in på laglighetens och valdeltagandets väg, men den parlamentariska verksamhetsformen riskerar samtidigt att bilda ett eget källsprång för oligarkiska tendenser. Problemet ligger inte bara i arbetsdelningen mellan riksdagsgrupp och parti, det handlar också om att socialdemokratiska riksdagsmän smittas av en borgerlig politiskt-byråkratisk kultur. Redan i en tidigare artikel hade Carlesson (1911d), i anslutning till debatten om »ministersocialismen» på 1911 års socialdemokratiska partikongress, argumenterat för en intimare samverkan mellan riksdagsgrupp och parti i syfte att göra socialdemokratiska riksdagsledamöter immuna mot den politiska teknik – det »snuslillförnuftiga fingerräknande» – som präglar parlamentet. När Carlesson (1911b) återkommer till problemet tillägger han dessutom att den påverkan socialdemokratiska riksdagsmän utsätts för riskerar att spridas till partiet genom att riksdagsmännen utsätter sina partikamrater för de »knep» de lärt sig i riksdagskorridorerna.

På en viktig punkt avviker Carlesson från Michels. Carlesson betraktar inte oligarkilagen som definitiv. Lycksökare av olika slag kan visserligen dra fördel av de i allt organisationsliv inneboende oligarkiska impulserna, men dessa kan också motverkas. Till skillnad från Kilbom (1911), som tidigare i *Stormklockan* argumenterat för bl.a. tätare byten på förtroendeposter i syfte att hindra ett »påvevälde» inom arbetarrörelsen, nöjer sig emellertid Carlesson (1911c:2) med att mycket allmänt tala om bildning och personlighetens fria utveckling som ett värn mot oligarkier.

Carlesson och Michels

Mötet med Michels partisociologi tycks ha haft en avgörande intellektuell betydelse för Carlesson och oligarkilagen utgör en sammanbindande tematik i åtskilligt av hans senare författarskap (Carlesson 1916, 1917, 1918). Vad Carlesson (1917:7) efter partisprängningen uppfattar som socialdemokratins successiva förvandling till »en med de borgerliga partierna likartad och likvärdig sammanslutning», framstår som en process möjlig att förklara genom de i allt organisationsliv inneboende oligarkiska tendenserna. Sitt mera fullständiga uttryck tar sig detta perspektiv i Carlessons bok *Makt och parti i modern organisation och politik*, som utkom 1918, d.v.s. ett år efter att Carlesson och vänsterfalangen lämnat socialdemokratin. Väsentligen kan detta arbete ses som ett slags pendang till *Zur Soziologie des Parteiwesens*, inte så olik den sammanfattning han sju år tidigare gjorde för *Stormklockans* räkning. Det gäller de generella resonemang som tidigare berörts, men överensstämmelsen med Michels arbete är slående även i detaljer. Utan att någon gång uttryckligen hänvisa till eller citera Michels, tar så t.ex. Carlesson fasta på åtskilliga av de många utvikningar och sidospår som är så typiska för *Zur Soziologie des Parteiwesens*: de germanska folkens militariserade mentalitet, massans behov av att vörda sina ledare, partipressens roll etcetera. *Förändringen* i Carlessons behandling av oligarkitemat ligger framför allt i att han nu också närmat sig Michels generella kritik mot demokratin. Visserligen talar fortfarande Carlesson (1918:12) om möjligheterna att motverka oligarki genom största möjliga decentralisering, effektiv ledarkontroll och folkbildning, men oligarkilagens verkningar begränsas inte längre

till det inre partilivet. I vår tid, skriver Carlesson (ibid., s. 58) »står striden icke om massornas makt, utan om makten över massan [...]» och parlamentarismen betraktas som »överlåten folksuveränitet» som »blott ett kort ögonblick vart tredje, vart fjärde eller vart sjätte år tillåtes att vara aktiv, nämligen det ögonblick då den tillåtes utöva sin trösterika rätt att frånhända sig sin makt och överantvarda den i partiledningarnes hand» (ibid., s. 59).

Carlessons pessimism över den moderna demokratin och det moderna partilivet hade i själva verket gått djupare än vad som framgår ur hans bok. Om han tidigare känt »frihetens luft» i Michels bok och tankar (Carlesson 1911c:3), uttrycks i ett brev till Zeth Höglund i samband med partisprängningen starka tvivel över demokratins framtida möjligheter att överkomma de oligarkiska tendenserna:

> Massdemokrati blir demagogi. Folkrörelser blir allt mer motbjudande ... Nu kommer vi att dragas med 'demokrater', som blott blir omskrifningar för nya klickvälden. Någon *verklig* demokrati kan nutidsmassorna aldrig skapa. Deras republiker komma att bli faktiska *partimonarkier.* Partilivet går en glanstid till mötes – otvivelaktigt, och då vet man ju vad allt som kommer på köpet. (Carlesson–Höglund, 25.4.1917. Kursiv i originalet).

Steffens kritik mot Michels och vänsterns »naivitet»

Under våren 1910 erbjuder Steffen socialdemokratin sina tjänster som riksdagsman. I ett brev, som enligt Höglund mest vittnar om Steffens speciella »självkänsla» (Höglund 1951:293), informerar Steffen Branting om att han beslutat sig för att »antaga riksdagskandidatur, om den skulle erbjudas mig» eftersom partiet, förmodar Steffen, kommer att ha ont om kandidater av den »i högre mening bildade, socialkunniga och världserfarna sorten» (Steffen–Branting 25. 4. 1910). Branting svarade några dagar senare att han var »glad och – hur skall jag säga? – en smula stolt å hela rörelsens vägnar över Ditt anbud att öppet samverka med vår riksdagsgrupp [...]» (Branting–Steffen 30. 4. 1910). Branting kan ha haft flera skäl att gynna Steffens riksdagskandidatur. När Branting så småningom i ett brevkort gratulerar Steffen till invalet i första kammaren, gör han det med hänvisning till att socialdemokratin därmed fått till-

gång till en samhällsvetare som kunde mäta sig med riksdagshögerns; han hoppas att Steffen »skall finna flera tillfällen att upplysa första kammaren om andra vyer än Fahlbecks och Kjelléns» (Branting–Steffen 24. 9. 1910). Men det är rimligt att Branting i Steffen framför allt såg en blivande allierad i den inre partidebatten. I ett brev till Steffen betecknar så t.ex. Branting den artikel i vilken Steffen motiverar sin anslutning till socialdemokratin (Steffen 1910) som »det märkligaste revisionistiska dokument som skrivits i Norden, den första ingående granskning ur dessa synpunkter av förhållandet mellan modern och mera doktrinärt marxistisk socialism» (Branting–Steffen, 18. 8. 1910). Som vi snart skall se infriades aldrig Brantings förväntningar. Steffens reaktioner på vänsterflygelns demokratikritik illustrerar detta.

Steffen kom att ägna huvudparten av det sjunde häftet i serien *Sociala studier* (1906–1912) åt en kommentar till »kampen om den rätta demokratismen inom socialdemokratin» (Steffen 1912:89). Syftet med kommentaren, liksom med de förarbeten som tidigare publicerats i *Tiden*[5], var att ge den »vetenskapligt hållbara uppfattning om vad som är och vad som inte är sann demokratism» (ibid., s. 107) som enligt Steffen saknades inom socialdemokratin.

Steffen söker formulera en bild av den »sanna demokratismen» med utgångspunkt från en kritik riktad mot såväl Michels som den socialdemokratiska vänsteroppositionen. Michels kritiseras för att ha studerat det demokratiska problemet inom arbetarrörelsen utan att först ha problematiserat demokratibegreppet som sådant. Detta, menar Steffen, är typiskt inte bara för Michels utan också för ungdemokraterna:

> Man utgår från ett underförstått antagande, att man själv och hela världen besitter en tillräckligt klar och riktig föreställning om vad demokratism är – och man förkunnar således utan ringaste tvekan att en massa verklighetsdrag äro odemokratiska och andra demokratiska. Men då det underförstådda begreppet aldrig blivit närmare prövat, föreligger möjligheten att man icke känner igen den sanna demokratismen, då man möter den i verkligheten, samt att man uppfattar fundamentala odemokratiska företeelser såsom demokratiska. (Ibid., s. 111).

[5] Se *Tiden* 1911, nr. 5, 10, 11 och 12.

Stora och komplexa organisationer tillhör, slår Steffen fast, en gång för alla det nutida kapitalistiska samhället. Dessa förhållanden omöjliggör inte demokrati, men bestämmer dess former. Att påstå något annat vore att hamna i Michels hopplösa belägenhet, att tvingas göra den smärtsamma upptäckten att »varje *liten enkel* demokratisk organisation med nödvändighet blir 'odemokratisk' i den mån som den utvecklar sig till en *stor* och *komplicerad* organisation» (ibid, s. 112. Kursiv i originalet). Under moderna, storskaliga samhällsförhållanden är det inte möjligt för folket att direkt utöva sitt »husbondevälde» (ibid., s. 132); demokratins samtida och sanna innebörd ligger i kontrollen av funktionärerna, i rätten att tillsätta och avsätta dem. När Steffen övergår till att närmare diskutera villkoren för en sådan kontroll gör han det på ett sätt som avviker från den etablerade socialdemokratiska debatten och som röjer Steffens tidigare ideologiska intryck; Steffens väg till svensk socialdemokrati hade gått över den tyska katedersocialismen och den engelska fabianismen, d.v.s. riktningar där ledarnas, och särskilt de intellektuella ledarnas betydelse för arbetarrörelsen starkt betonades (för en bakgrund, se Lilliestam 1960). Kontrollen över stora och sammansatta organisationer, hävdar Steffen, måste utövas under ansvar och inget är vunnet genom att funktionärer uppträder som folkets »själlösa verktyg». Den sanna demokratin förutsätter därmed ovillkorligen att en betydande social makt övergår i händerna på ett fåtal personer (ibid., s. 148). Valda representanter måste nämligen ha tillräcklig tid för ostörd verksamhet (ibid., s. 98) och framför allt måste organisationerna tillåta »den fria personligheten» att komma till fullt uttryck i ämbetet (jämför här Steffen 1910:241). Att, som yngre socialdemokrater, hävda att detta skulle vara odemokratiskt är naivt, en naivitet som Michels enligt Steffen tyvärr lånat »sin vetenskapliga auktoritet åt» (Steffen 1912:146). Det ligger, som en följd av detta, konkluderar Steffen, inget demokratiskt i att »bekämpa det 'fåvälde' (den 'oligarki'), som består uti intet annat än detta, att folkvalda och avsättliga sociala funktionärer uti personlig frihet och med personlig kraft och egenart förvalta de åt dem anförtrodda ämbetena» (ibid., s. 149).

I demokratifrågan, menar Steffen, står svensk socialdemokrati inför inget mindre än en kritisk folkbildningsuppgift. De unga so-

cialdemokraterna har odlat misstron till de egna förtroendevalda som ett slags religion (ibid., s. 96) och det är dessutom »en proletärisk svaghet, men icke ett verkligt demokratiskt drag, att sakna känsla för *personlighetsvärdet* hos folkets sociala funktionärer» (ibid., s. 145). Ett »sociologiskt nödvändigt» och »socialt sunt och gagneligt 'fåvälde'» (ibid., s. 150) kräver inte bara att folket lär sig att låta bestämmanderätten tills vidare ligga hos dem som fått förtroendet; folket måste därutöver bringas till insikt om nödvändigheten att ta »de högst begåvade medborgarnas» krafter i anspråk för offentliga uppdrag. Den sanna demokratin förutsätter sålunda aristokrati, om man med aristokrati menar »de bästes, de högst begåvades och starkast socialt sinnades avgörande inflytande på de offentliga angelägenheterna [...]» (ibid., s. 140).

En praktiskt politisk konsekvens av denna senare betoning på det politiska urvalet är värd att notera. Steffen avvisar vänsterkravet på enkammarriksdag[6] med motiveringen att ett enkammarsystem skulle leda till sämre personurval. Genom att bibehålla en indirekt vald senat ges folket möjligheter att välja personer med »stor livserfarenhet och fullt beprövad karaktär [...]» (ibid., s. 139). Med tillgången till en sådan högkvalitativ reviderande politisk instans skulle risken för överilad reformlusta från den andra kammarens sida reduceras (se t.ex. ibid., s. 138).

Redan de förarbeten till studien av den »sanna demokratismen», som under 1911 publicerats i *Tiden*, framkallade starka förebråelser från partiets vänsterflygel. I ett av inläggen menar Carl Lindhagen – liberalen som blev socialdemokratisk borgmästare i Stockholm och som var en av vänsterns förgrundsgestalter – att det vilar något av »nietzscheanism» över Steffens »nedblickande» på folket och särskilt på de unga socialdemokraterna (Lindhagen 1912:12). Arbetarrörelsens uppgifter kan aldrig lösas under »krav på blind tillit till händelsernas gång. Detta är ett proklamerande efter givna förebilder av den vatikana oantastligheten och furstars rätt att vara från allt ansvar för sina gärningar fredade» (ibid., s. 6). Lindhagen vänder sig emellertid främst mot Steffens vetenskapliga anspråk. Sam-

[6] Kravet på enkammarriksdag fanns inte i det socialdemokratiska partiprogrammet, men uppfattades ändå av den socialdemokratiska vänstern som centralt.

hällsvetenskaperna, skriver han, kan visserligen tillhandahålla ett viktigt underlag för samhällsdebatten, men man kan inte »göra exakt vetenskap av vad som till sin grund väsentligen är människopåfund, av vanor och ovanor, av metodik som ändras genom överenskommelse [...]» (ibid., s. 1–2). Detta gäller i högsta grad demokratifrågan. Vetenskapen kan »icke få något annat grepp på denna sak än det vanliga, icke auktoriserade omdömet» (ibid., s. 2). I en fotnot litet längre fram i artikeln sammanfattar Lindhagen kritiken mot Steffen:

> För min del föreställer jag mig, att tron på möjligheten av 'en fullt vetenskapligt hållbar uppfattning' om vad som är och icke är sann demokrati måste bli en illusion. Och icke kan väl, om man bygger på verkligheten och erfarenheten, lösningens tyngdpunkt vara att finna i några utvalda ledares och lärdes styrelse samt blind tillit till dem under fullmaktstiden. (Ibid., s. 12n.).

Sociologen som blev socialdemokrat

Reaktionerna från partivänstern mot Steffens demokratistudie var ingen isolerad företeelse. Redan genom tidigare inlägg i den socialdemokratiska idédebatten hade Steffen framkallat vänsterns energiska protester. Steffens första inlägg i *Tiden* som socialdemokrat (Steffen 1910. Jämför Steffen 1911a) uppfattades av partivänstern som en plädering för socialdemokratiskt deltagande i en liberal ministär (för ett genmäle, se t.ex. Sandler 1911). Ännu mycket skarpare blev reaktionerna på Steffens inlägg i försvarsdebatten (Steffen 1911b, 1911c) där han kritiserade kravet på avrustning (för ett exempel på genmäle, se Höglund 1911a). På detta sätt kom Steffen för vänsterfalangen att under några år närmast *personifiera* motståndarlägret inom arbetarrörelsen. *Steffensocialism* var i början av 1910-talet en samlande beteckning i *Stormklockan* för allt vänstern kritiserade sina meningsmotståndare i partiet för: förstakammarbestånd, anslag till militären och »ministersocialism».[7]

I en recension av Steffens *Sociala studier* från 1912, reflekterar Rikard Sandler (1912), som vid den här tiden tillhörde den socialdemokratiska vänsterflygeln, över Steffens utsatta position. Om

7 Se *Stormklockan* under framför allt det andra halvåret 1911.

»arbetarläsekretsen» förr varit gynnsamt »predisponerad» för Steffens skrifter, har dessa under senare tid mötts »av en annan stämning på åtskilliga håll» (ibid., s. 220). Detta, menar Sandler, hänger samman med att Steffens relation till sin publik förändrats. Tidigare kunde Steffen av arbetarrörelsen betraktas »såsom den utanför dagsstriderna stående opartiske åskådaren och objektive forskaren, vilkens uttalanden om dagens sociala företeelser noteras som den ärlige, fördomsfrie vetenskapsmannens omdöme» (ibid., s. 220). Men när forskaren blivit partivän och socialdemokratisk ledamot av första kammaren, har förhållandet förändrats. Å den ena sidan har Steffen, menar Sandler, blivit en mer »propagerande» än »analyserande» kritiker och å den andra ställer läsekretsen helt andra krav på en politiker än på en av arbetarrörelsen sympatiskt intresserad professor:

> Då Steffen nu skriver om socialismen, äro vi nog lite var i första rummet lyhörda för och irriterat intresserade av de i ett eller annat stycke kritiska delarna; i den utanför våra leder stående socialvetenskapsmannens uttalanden fästes vår uppmärksamhet mest vid de för oss särskilt tilltalande omdömena [...] Steffen bör vid det här laget ha eftertryckligt erfarit, att det är angenämare att vara en svensk Sombart än en svensk Bernstein – om denna något haltande bild tillåtes. (Ibid., s. 220).

Som tidigare påpekats, hyste Branting förmodligen förhoppningar om att Steffen skulle visa sig bli en tillgång i debatten med den socialdemokratiska vänstern. Men Steffen blev i detta avseende snarare en *belastning* för Branting, dels genom att på ett oförsiktigt sätt angripa ungdemokraterna vid en tidpunkt då det ännu vägde ganska jämnt mellan partiets vänster och höger[8] och dels genom att som sociolog på olika sätt göra anspråk på en särställning i partiet. Steffen hade vid diskussionen med Branting om riksdagskandi-

[8] Den socialdemokratiska partikongressen 1911 innebar – med bland annat resolutioner mot »ministersocialismen» – på flera sätt en framgång för vänstern (se t.ex. Östberg 1990). Branting var efter kongressen mån om att inte provocera det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Hans reaktioner mot borgerliga tidningars sammanblandning av ungsocialismen – enligt Branting en »karikatyr på verklig, äkta socialism» – och ungdemokraterna – som står på »socialdemokratins fasta grund» – illustrerar detta (Branting 1911a:1).

daturen inledningsvis krävt att inte behöva ansluta sig till SAP som partimedlem. Steffen gjorde det med hänvisning till att han »på teorins område arbetar på en vetenskapligt bättre åskådning än marxismen och icke vill skada min vetenskapliga auktoritet vid universitetet [...] En socialistisk sociolog och nationalekonom måste vara och kunna göra anspråk på att gälla för absolut obunden i sina åskådningar» (Steffen–Branting 25. 4. 1910). Branting (Branting–Steffen 16. 8. 1910) avvisade så småningom detta villkor, men Steffens krav kom hur som helst att ge upphov till kritik från vänstern (se t.ex. Höglund 1911b). Med hänvisning till sin vetenskapliga uppgift visade sig också Steffen ovillig att, som andra socialdemokratiska riksdagsmän, delta som talare i offentliga politiska möten. I ett brev uppmanar Branting Steffen att inte försitta sådana tillfällen, som – om de utnyttjades – skulle stärka »Din ställning gent emot den systematiska Stormklockekampanjen inom yngre partivänners krets [...]» (Branting–Steffen 12. 6. 1912), men Steffen hänvisar i ett avvisande svar återigen till sin samhällsvetenskapliga uppgift, till en »specialitet, som jag tror borde mer respekteras än nu är fallet inom den svenska socialdemokratin» (Steffen–Branting 14. 6. 1912).

Zeth Höglunds och *Stormklockans* attacker mot Steffens demokratiartiklar i *Tiden* 1911 – d.v.s. stommen för den demokratistudie som tidigare uppmärksammats – tvingade Branting (1911b) att uppträda till Steffens försvar. Steffens studie, menar Branting, har medvetet misstolkats av *Stormklockan* och Höglund. Den riktas inte mot ungdemokraterna utan mot den syndikalistiska ungsocialismen och kritiken kan följaktligen avskrivas som ännu ett »hätskt och lömskt ordvrängande» från »partiets ordinarie smädesskrivare». Detta Brantings försvar var inte särskilt framgångsrikt och Steffen blev allt mer isolerad i partidebatten. I ett brev till Branting (Steffen–Branting 1. 7. 1912) efterlyser Steffen stöd från Branting och majoriteten inom partiledningen. Mot *Stormklockans* kampanjer borde, vädjar Steffen, ställas inte bara ett erkännande för en långvarig relation till den socialdemokratiska idévärlden, utan framför allt respekt »för det ärliga socialvetenskapliga utvecklingsarbetet» för vilket utan socialdemokratin inte kan vara »livsduglig».

1915 utesluts Steffen ur det socialdemokratiska partiet. Beslutet hade inget samband med den roll Steffen spelat i uppgörelsen mellan partiets vänster och höger; det var en reaktion mot den Tysklandsaktivism som sedan världskrigets utbrott allt mer kommit att prägla Steffens såväl politiska som vetenskapliga aktiviteter (se Lilliestam 1960:232–248). Under krigsåren närmade sig Steffen i flera avseenden Kjelléns och unghögerns plattform; inte bara genom att dela den krigsaktivism som var så starkt företrädd i gruppen utan också i sättet att analysera nationer, krig och demokrati. Detta görs framför allt i den märkliga apologi över det krigförande Tyskland Steffen gav ut under åren 1915 till 1916, *Krig och kultur*. På ett sätt som direkt leder tankarna till Kjelléns politiska darwinism och organismteori, kom Steffen att betrakta kriget som ett nationellt utvecklingsvillkor och en oundviklig sorteringsmekanism. För Tyskland, som den yngsta av stormakterna, var kriget en naturnödvändig följd av dess inneboende vilja att utvecklas »fram till det mått för fullväxthet, som dess folks lifskraft betingar. Intet folk», fortsätter Steffen (1916:6), »har rätt att vilja sitt eget stannande i växten – allra minst i den första ungdomens kraftålder».[9] Också i synen på krigets sociala konsekvenser kom Steffen att ligga Kjellén nära. När Kjellén under världskrigets andra år betecknar kriget som en folkets »hälsobrunn» och som räddningen för ett folk som »veknat och förslappnats i sin makliga ro» (Kjellén 1915:32) talade Steffen samtidigt om kriget som den kraft som förjagar vardagens rutin och dvala och »blåser upp flammor i den halvslocknande glöden [...] I sådana tider står ett folks sedliga nivå och sociala kultur himmelshögt över vardagslivets nivå» (Steffen 1915:35).

Det är med kriget som bakgrund Steffen ånyo tar upp demokratifrågan. I såväl *Krig och kultur* som i den separata studien *Demo-*

[9] Någon direkt påverkan från Kjellén på Steffen har inte kunnat beläggas och Kjellén verkar för sin del rent av omedveten om Steffens omsvängning. I en artikel i *Statsvetenskaplig Tidskrift* tar Kjellén (1918:118–119) just Steffen som ett exempel på en typiskt individualistisk och anglofransk stats- och nationsuppfattning. En för Kjellén och Steffen gemensam influens utgör von Treitschkes (1884–1896) maktpolitiska framställningar. Se Steffen, 1915, 1916 och för Kjellén, Elvander 1956. För en diskussion om Treitschke, se Tingsten 1939.

krati och maktpolitik (1927), argumenterar Steffen för att sociologerna, för att få en allsidig bild av den moderna demokratin, inte kan undvara att studera demokratins roll under kriget. Ententens »demokratiska krigspsykos» visar nämligen att demokratin mycket väl kan låna sig till att lösa vad som i grunden utgör ett maktpolitiskt problem, d.v.s. att krossa det kejserliga Tyskland. Ententen, menar Steffen med en Dolchstoss-liknande framställning, utnyttjade cyniskt den demokratiska demagogin och vann, i samverkan med den internationella socialdemokratin, över delar av det tyska folket (Steffen 1927:328ff). Steffens tidigare kritik mot en alltför nära koppling mellan valda och väljare skärps här väsentligt. I demokratier, där beroendet av folkmassans kortsiktiga uppfattningar är stort, leder det demokratiska systemet till en hänsynslös och cynisk spekulation och med förakt beskriver Steffen ententens politiska ledare som framgångsrika endast som effektiva »vilseledare» (Steffen 1916, 1927. Jämför också Lilliestam 1960).

Michelsreceptionen i Sverige, 1911–1920

Michels *Zur Soziologie des Parteiwesens* uttrycker en både vetenskaplig och politisk perspektivförflyttning. Under arbetet på detta verk rörde sig Michels från Webers dominanssociologi till italiensk elitteori och från en syndikalistiskt färgad kritik av demokratin inom arbetarrörelsen till en markerat demokratiskeptisk hållning. Inkonsistenserna hos Michels möjliggör en sammansatt svensk reception under 1910-talet. Vitt skilda politiska grupperingar kunde i oligarkilagen finna ett referensmaterial för diskussionen om konsekvenserna av rösträttsreformerna och genombrottet för det moderna partiväsendet.

För unghögern illustrerade Michels bok parlamentarismens och partisystemets *mytiska* karaktär. Modern demokrati kan visserligen förleda massan att *tro* att den utövar ett verkligt inflytande, men i praktiken innebär den bara en förklädnad; oligarki är socialt ofrånkomlig och parlamentarisk demokrati och partiväsende är bara en nutida form av fåtalsvälde. Unghögern tog därmed primärt fasta på det elitteoretiska stråket i Michels bok. För flera av gruppens företrädare var detta elitteoretiska tema inget nytt; Bagge (t.ex. 1912)

och Hildebrand (1911) demonstrerar en nära bekantskap med tidens viktigaste antidemokratiska kritiker som Sorel och Le Bon och inte minst med Paretos och Moscas teorier om elitcirkulation och en permanent politisk klass. Men det är samtidigt viktigt att konstatera att dessa elitteorier inte hade en *konstitutiv* ställning för unghögern. Unghögern var fast förankrad i en tysk nationalistisk och konservativ tanketradition (se t.ex. Björck 1946; Elvander 1961) och gruppen tillgodogjorde sig elitteorin bara i den mån den sammanföll med och fördjupade denna plattform. Michels oligarkilag kunde i hög grad införlivas som ett med en redan etablerad antidemokratisk kritik harmonierande inslag. Men skillnaderna mellan unghögerns och Michels sätt att betrakta oligarkiproblemet är samtidigt väsentlig.

Vi har tidigare noterat att uppkomsten av oligarkier för Michels var ett demokratiskt problem medan det för unghögern var ett nationellt, d.v.s. närmast en förberedelse för diskussionen om hur det nationsintresse partikonkurrensen skymde och avledde kunde garanteras. Den aggressiva nationalism som höll samman unghögern var främmande för Michels, även sedan Michels övergått till fascismen (Beetham 1977a, 1977b; Röhrich 1972). Å andra sidan döljer denna klyfta en djupare samstämmighet mellan Michels och unghögern. I båda fallen har vi nämligen att göra med en på sitt sätt ganska likartad diskussion om hur demokratins kvantitet kan ersättas med en mer kvalitativ styrelseform. De radikalaste demokratikritikerna inom unghögern formulerade redan under 1910-talet ett auktoritärt, korporativt alternativ till den partikonkurrens som ansågs förslösa nationens krafter. Också Michels orienterade sig så småningom fram till en sådan lösning, men utan det nationalistiska argumentet. Grunden hade redan lagts i *Zur Soziologie des Parteiwesens*; parlamentarismens regeringsbyten betraktas där som inget mer än en växling av makten mellan olika oligarkier. Men om detta var fallet blev det för Michels allt mer relevant att fråga hur kvaliteten hos en ofrånkomlig elit bäst kan garanteras. Fascismen blev Michels lösning. Den representerar visserligen också ett fåtalsvälde, men det hycklar inte över detta förhållande och den förslösar inte politisk energi på koalitioner, intriger och manipulationer (för

en detaljerad diskussion om Michels och fascismen, se Beetham 1977b).

Om Michels bok, som Beetham (1981:81) föreslår, »offers a Right-wing answer to a Left-wing question», var det mer Michels fråga än det svar som ges, som Carlesson och den socialdemokratiska vänsterflygeln tog fasta på. Det var inte en generell teori vänstern sökte i oligarkilagen utan mera ett slags demokratisk *diagnos* på tillståndet inom arbetarrörelsen. Oligarkilagen fick sätta namn på den kritik från vänster som utlöstes av socialdemokratins strävanden att utnyttja de nya parlamentariska möjligheterna; Michels arbete användes för att belysa spänningen mellan partiet och riksdagsgruppen och så småningom – när motsättningarna mellan partiets vänster och höger tilltog – alltmera vad som inom vänsterfalangen betecknades som »funktionarism» (se t.ex. Carlesson 1916), d.v.s. vad som uppfattades som hotet mot partidemokratin som sådan.

Carlessons initialt villkorliga användning av Michels är värd att lägga märke till. Carlesson accepterade inte oligarkilagen som allmängiltig och absolut tvingande. Oligarkiska tendenser hotar arbetarrörelsens organisationer, men sådana tendenser kan motverkas och övervinnas. Samtidigt har vi kunnat se hur Carlessons pessimism efter hand skärptes och hur hans framställning i vissa avseenden närmade sig också de *svar* Michels ger. Detta är särskilt tydligt i Carlessons successivt allt mer markerade antiparlamentarism; kritiken riktas inte längre mot arbetarrörelsens överbetoning av det parlamentariska arbetet utan mot parlamentarismen som sådan. Förskjutningen illustrerar här mindre en påverkan från Michels än den politiska förändring som vänsterfalangen som sådan genomgick. Under intryck av världskriget – där den internationella socialdemokratin hade misslyckats att uppträda gemensamt mot kriget – och av de revolutionära händelserna i Ryssland och på andra håll, genomgick vänstern en snabb politisk radikalisering. För Carlesson, för vilken Michels bok erbjöd en så väsentlig tankeram, innebar detta en större mottaglighet också för de mer uttalat demokratikritiska resonemangen i *Zur Soziologie des Parteiwesens.*

Sammantaget ger den politiska receptionen av Michels *Zur Soziologie des Parteiwesens* en föraning om den ideologiska bryt-

ningsperiod som följer på 1910-talet. Demokratidebatten inom arbetarrörelsen förebådar den definitiva klyvningen av arbetarrörelsen i en revolutionär och en reformistisk gren och, vilket indirekt bör ha framgått, på motsvarande sätt föregriper den konservativa idédebatten inom unghögern fascismens och nazismens decennier.

Men en undersökning av Michelsreceptionen i Sverige belyser också något av relationerna mellan samhällsvetenskap och politik under 1910-talet.

Som Scaff visar med en uppmärksammad studie av förhållandet mellan Weber och Michels (1981), kritiserade Weber återkommande Michels för att uppfatta demokrati inte som en historisk-sociologisk kategori, utan som ett absolut moraliskt ideal om alla medborgares lika beslutsdeltagande som, när den visar sig inte kunna förverkligas, måste avslöjas som »myt». Som tidigare illustrerats kritiserade samhällsvetare inom unghögern ofta demokratin från sådana absoluta utgångspunkter. Steffens hållning påminner i detta avseende mera om Webers. När Steffen, som kritikern i den svenska Michelsreceptionen, samtidigt går till rätta med Michels och den socialdemokratiska vänstern, opponerar han sig just mot ett odifferentierat, kategoriskt demokratibegrepp. Moderna storskaliga organisationer och professionell specialisering utesluter inte demokrati, men sådana förhållanden bestämmer demokratins ramar. Men om Steffen här kom att dela Webers kritik mot Michels, drabbas han samtidigt av den mer fundamentala invändning Weber reste mot *Zur Soziologie des Parteiwesens*, nämligen mot dess genomgående bristande värdeneutralitet (se ibid.).

Vi har tidigare citerat Sandlers (1912:220) beskrivning av Steffens anslutning till socialdemokratin som ett rollbyte; om Steffen som sociolog varit en svensk Sombart blev han som politiker en svensk Bernstein. Det är kanske riktigare att säga att Steffen sökte *kombinera* en ställning som reformator av socialdemokratisk partidoktrin med bibehållna sociologiska och samhällsvetenskapliga anspråk. Steffens misslyckande på båda dessa punkter är emellertid uppenbart. Den löpande serien *Sociala studier* (1906–1912) illustrerar hur Steffens sociologiska intresse alltmer underordnades författarens politiska ambitioner, en tendens som ytterligare kom att skärpas med ställningstagandet för Tyskland under första världskriget.

I likhet med samhällsvetarna inom unghögern betraktade Steffen i praktiken relationen mellan politik och samhällsvetenskap som oproblematisk. Med vetenskapens rätt formulerade unghögerns statsvetare och ekonomer nationens »innersta intresse» på samma sätt i riksdagens talarstol som i universitetens föreläsningssalar och det var i egenskapen av vetenskapsman och sociolog som Steffen opåkallat tog på sig uppgiften att ge arbetarrörelsen en sann demokratiuppfattning. De relativa framgångarna för de respektive projekten blev emellertid mycket olika. Unghögerns praktiskt politiska roll var ringa, trots att den var väl företrädd inom riksdagshögern (se t.ex. Palmstierna 1951), men dess ideologiska inflytande var inte obetydligt; den akademiska unghögern utgjorde ett viktigt centrum i den konservativa och nationalistiskt präglade debatten under 1910-talet. Steffen saknade en sådan mottaglig publik. Som socialdemokratisk senator kom han omedelbart att personifiera partivänsterns ideologiska meningsmotståndare, för att i ett senare skede isoleras också från Branting och majoriteten i den socialdemokratiska ledningen. Redan polemiken mot Michels och vänstern ger en föraning om ett annalkande politiskt nederlag. I stället för att primärt diskutera de nya möjligheter som under 1910-talet öppnades för socialdemokraterna att etablera en parlamentarisk maktställning, slog Steffen an en för den svenska socialdemokratiska debatten främmande aristokratisk ton; det demokratiska problemet låg för Steffen främst i funktionärernas möjligheter att ostört få leda och att göra detta på ett sätt som tillät dem att ta hela sina personligheter i bruk. Tysklandsaktivismen leder därefter Steffen, om inte till antidemokratism så åtminstone till en ademokratisk ståndpunkt där ententen får förkroppsliga det demokratiska systemets svagheter: det allt för täta bandet mellan ledare och ledda och uppkomsten av den professionella demagogi politiker tvingas utveckla för att hantera en sådan beroendeställning.

Gränserna mellan politik och samhällsvetenskap är flytande i den svenska Michelsreceptionen. Mer än något annat speglar den specifika politiska reaktioner inför partikonkurrensens demokratisering och partilivets modernisering och byråkratisering. Uppgiften att empiriskt studera dessa väsentliga samhällsförändringar över-

lämnade 1910-talets samhällsvetare i allt väsentligt till kommande forskargenerationer.

Referenser

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm

Hjalmar Brantings arkiv (brev)

Zeth Höglunds arkiv (brev)

Göteborgs universitetsbibliotek

Gustaf Steffens samling (brev)

Bearbetningar och samtida litteratur

Bagge, G (1912), »Organiserad demokrati». *Svensk Tidskrift* 2:65–76.

Beetham, D (1977a), »From Socialism to Fascism: The Relation between Theory and Practice in the Work of Robert Michels. Part 1». *Political Studies* 25:3–24.

— (1977b), »From Socialism to Fascism: The Relation between Theory and Practice in the Work of Robert Michels. Part 2. The Fascist Ideology». *Political Studies* 25:161–181.

— (1981), »Michels and his critics». *Archives Europeennes de Sociologie* 22:81–99.

Björck, S (1946), *Heidenstam och sekelskiftets Sverige.* Stockholm: Natur och Kultur.

Borell, K (1987), *Byråkrati och karisma, lejon och rävar. En idéhistorisk studie av Max Webers och Vilfredo Paretos inflytande över Robert Michels »Zur Soziologie des Parteiwesen»*. Research Reports nr. 3. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Branting, H (1911a), »Oförbätterliga». *Socialdemokraten* 29.5. s. 1.

— (1911b), »Z Höglund i farten igen». *Socialdemokraten* 1.12. s. 2.

Carlesson, C N (1911a), »Demokrati och partiväsen. Del I.» *Stormklockan* nr. 47, s. 2.

— (1911b), »Demokrati och partiväsen. Del II.» *Stormklockan* nr. 48, s. 2.

— (1911c), »Demokrati och partiväsen. Del III.» *Stormklockan* nr. 50, s. 3.

— (1911d), »Nydaning». *Stormklockan* nr. 17, s. 1.

— (1916), »På höga hästar och med råds råde». *Stormklockan* nr. 10, s. 4.

— (1917), *Vid skiljovägen.* Stockholm: Frams förlag.

— (1918), *Makt och parti i modern organisation och politik.* Sthlm: Frams förlag.

Elvander, N (1956), »Rudolf Kjellén och nationalsocialismen». *Statsvetenskaplig Tidskrift* 59:15–41.

Elvander, N (1961), *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922.* Diss. Stockholm: Almquist & Wiksell.

Gidlund, G (1989), »Folkrörelsepartiet och den politiska styrelsen. SAP:s organisationsutveckling». I: K Misgeld, K Molin & K Åmark (red.), *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år.* Stockholm: Tidens förlag, s. 282–310.

Gröning, L (1988), *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900–1933.* Diss. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Hildebrand, K (1911), »Högerns uppgift. Några reflexioner efter valen». *Det Nya Sverige* 5:435–452.

— (1918), »Kvalitet och kvantitet. Ett inlägg i författningsfrågan». *Det Nya Sverige* 12:264–275.

Hjärne, H (1914), *Från försvarsstriden 1914.* Uppsala: Askebergs förlag.

Hughes, S (1958), *Consciousness and Society.* New York: Vintage Books.

Höglund, Z (1911a), »Militärsocialism». *Stormklockan* nr. 9, s. 1.

— (1911b), »Håll tummen på ledarne! Ett svar till Hjalmar Branting». *Stormklockan* nr. 49, s. 2.

— (1951), *Härliga tider, 1900–1911. Minnen i fackelsken.* Stockholm: Tidens förlag.

— (1956), *Revolutionernas år, 1917–1921. Minnen i fackelsken.* Stockholm: Tidens förlag.

Johannesson, K red. (1966), *Agitatorerna. Arbetarrörelsen och språket.* Del I. Stockholm: Carlssons förlag.

Kilbom, K (1911), »Påvevälde». *Stormklockan* nr. 21, s. 8.

Kjellén, R (1914), *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan. Första samlingen.* Stockholm: Hugo Gebers förlag.

— (1915), *Politiska essayer. Studier till dagskrönikan. Andra samlingen.* Stockholm: Hugo Gebers förlag.

— (1916), *Staten som lifsform. Del III.* Stockholm: Hugo Gebers förlag.

— (1918), »Undersökningar till politikens system. Öfverindelning och terminologi». *Statsvetenskaplig Tidskrift* 21:98–128.

Liljequist, E (1911), »Om de oligarkiska tendenserna i den moderna demokratiens partiväsen». *Det Nya Sverige* 5:330–339.

Lilliestam, Å (1960), *Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker.* Diss. Göteborg: Akademiförlaget Gumpert.

Lindhagen, C (1912), »Demokrati». *Tiden* 4:1–14.

Linz, J (1968), »Robert Michels». I: *International Encyclopedia of the Social Sciences.* Vol IX–X. New York: Free Press, s. 265–272.

Michels, R (1906), »Proletariat und Bourgeoisie in der sozialistischen Bewegung Italiens». *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 21/22:347–416, 80–125, 664–720.

— (1911), *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens.* Leipzig: Klinkhardts Verlag. (Svensk översättning, Michels, R, 1983, *Organisationer och demokrati: En sociologisk studie av de oligarkiska tendenserna i vår demokrati.* Stockholm: Ratio).

— (1930), *Italien von Heute.* Zürich: Orell Fussli Verlag.

Mitzman, A (1973), *Sociology and Estrangement. Three Sociologists of Imperial Germany.* New Brunswick: Transaction Books.

Molin, A (1912), »Unghöger». *Det Nya Sverige* 6:409–428.

— (1915), »Omkring förstakammarproblemet». *Det Nya Sverige* 9:567–571.

Palmstierna, E (1951), *Ett brytningsskede.* Stockholm: Tidens förlag.

Röhrich, W (1972), *Robert Michels: vom sozialistisch-syndikalistischen zum fascistischen Credo.* Berlin: Duncker & Humblot.

Sandler, R (1911), »Ministersocialismen. Några randanmärkningar till debatten i frågan». *Tiden* 3:21–327.

— (1912), »Recension av G F Steffens Sociala studier». *Tiden* 4:219–224.

Scaff, L A (1981), »Max Weber and Robert Michels». *American Journal of Sociology* 86:1269–1286.

Sombart, W (1911), *Socialism och social rörelse.* Stockholm: Björck & Börjesson.

Steffen, G F (1910), »Min ställning till socialdemokratin. Den radikala socialismen och den socialdemokratiska radikalismen». *Tiden* 2:225–242.

— (1911a), »Debatten om ministersocialismen. Ett uttalande av professor Steffen». *Socialdemokraten* 26.10. s. 1.

— (1911b), »Militarismen och socialismen. Några tankar av en sociolog och socialist». *Tiden* 3:36–40.

— (1911c), »Idealism och verklighetssinne på försvarsfrågans område». *Tiden* 3:107–113.

— (1915), *Krig och kultur. Socialpsykologiska dokumenter och iakttagelser från världskriget 1914.* Del I. Stockholm: Bonniers förlag.

— (1915), *Krig och kultur. Socialpsykologiska dokumenter och iakttagelser från världskriget 1914–1916.* Del III. Stockholm: Bonniers förlag.

Steffen, G F (1927), *Demokrati och maktpolitik.* Stockholm: Bonniers förlag.

Tingsten, H (1939), *De konservativa idéerna.* Stockholm: Bonniers förlag.

Weber, M (1905), »Bemerkungen im Anschluss an der vorstehenden Aufsatz». *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 20:550–553.

Östberg, K (1990), *Byråkrati och reformism. En studie av svensk socialdemokratis politiska och sociala integrering fram till första världskriget.* Diss. Lund: Arkiv.